

La persistència de la nació com a construcció

Antoni Rico

La persistència de la nació.

Estudis sobre nacionalisme

Ferran Archilés (ed.)

292 pp., 2015, Catarroja / València, Editorial Afers / Universitat de València

L'Editorial Afers i la Universitat de València ens ofereixen un nou títol de la col·lecció «El món de les nacions»: *La persistència de la nació. Estudis sobre nacionalisme*. En aquest cas es tracta d'un volum a càrrec de l'historiador Ferran Archilés on es recullen un seguit d'articles i textos de diversos especialistes. Per als que ens dediquem a la matèria és un llibre fonamental, i els més profans en el tema hi trobaran un bon recull, divers i complet, de les darreres tendències en l'estudi de conceptes com *nació*, *identitat* i *nacionalisme*, tan actuals com complexos. El títol del llibre sorgeix de la definició que ja en 1954 va fer de la nació Louis Snyder: «és un model persistent, però no necessàriament permanent de comportament». Perquè amb la caiguda del mur de Berlín ni es va acabar la història

ni desaparegueren les nacions. L'única cosa que ha canviat és la concepció que d'aquestes tenim des de l'àmbit acadèmic enfront de la idealització estàtica i historicista que encara podem observar en els discursos i pràctiques polítiques oficials.

Sis són els protagonistes de l'edició, repartits en cinc articles més la introducció. Geoff Eley, Ronald Grigor Suny, Stefan Berger, Umut Özkirimli, Taras Kuzio i Tim Edensor han estat els encarregats per Ferran Archilés de completar la col·lecció de què forma part aquest llibre amb una sèrie d'aportacions que mantenen, complementen o refuten les diferents línies d'estudi dels altres volums. Una idea que pot quedar en el lector després de la lectura és que tots els textos, d'una manera més o menys explícita, acaben donant forma a una línia de pensament i estudi molt concreta sobre el tema: la nació com a construcció social i cultural. El que en definitiva podem començar a definir com a «constructivisme». De tots els autors, tanmateix, l'únic que s'identifica així de clarament és Özkirimli. Però, en el fons, qui és i qui no és constructivista? Tant el modernisme com l'etnosimbolisme parteixen de la idea que la nació, els nacionalismes i les identitats són creacions humanes i, per tant, construccions. Ara bé, aquests autors, tot i partir del paradigma modernista, i per tant de la crítica a l'etnosimbolisme, esmenen les teories modernistes en aquells punts en què no han estat capaces d'explicar tot allò que volien perquè s'han deixat elements importants que sí que són tractats ací, com ara la temporalitat, la fantasia de l'estat cívic o la variabilitat del relat nacional dependent del context històric en què es va construir. Al cap i a la fi, es tracta d'analitzar la nació no tant des del discurs polític que represen-

ta el nacionalisme sinó des d'una dimensió social més àmplia que abraçaria el dia a dia dels que conviuen i reproduïxen, conscient o inconscientment, la nació.

El primer dels textos és el de Ferran Archilés «Absència i persistència. L'estudi de la nació i el nacionalisme». Des de la definició de pàtria que Voltaire donà en el seu *Dictionnaire philosophique* fins a l'anàlisi de les principals teories dels modernistes Gellner, Hobsbawm, Anderson o Hroch, passant per les crítiques de l'etnosimbolista Smith fins als autors que protagonitzen el volum, Archilés traça una panoràmica històrica resumida però completa dels estudis sobre la nació i el nacionalisme. Per a l'historiador valencià ens trobem, des de 2003, en una mena d'atzucac sobre el tema a partir del moment en què es produí el «diàleg» entre Umut Özkirimli i Anthony Smith, és a dir, entre modernistes crítics i etnosimbolistes. I la pregunta és clara: «és possible cap mena d'acord?» Potser aquest, per necessari que siga, a hores d'ara és complex, el que no vol dir que impossible en alguns punts. En certa manera, Archilés considera que la no entesa prové de la visió excessivament tancada que Smith i l'etnosimbolisme tenen de les teories modernistes. En aquest sentit, podríem pensar que Archilés s'alinea clarament amb aquests darrers i especialment amb allò que defensa Özkirimli, tot i que l'historiador valencià es mostra partidari de l'entesa i el diàleg entre les dues tendències.

El següent text és el de Geoff Eley i Ronald Grigor «Del moment de la història social a l'estudi de la representació cultural». Aquest és de tots el més antic, ja que fou publicat originàriament al llibre dels mateixos autors *Being national: a reader* el 1996. La justificació de la seua inclusió en

el volum la dóna el mateix Ferran Archilés al final del llibre: «els anys transcorreguts des de la seua publicació han confirmat que aquest impacte apuntava en una direcció de futur decisiva que els dos autors van entendre amb acuitat». Efectivament, el text té un gran valor tant pel moment en què fou escrit com pel seu contingut: l'estudi sobre els imperis i les seues conseqüències postcoloniales pel que fa a les identitats creades que mai abans havien estat ateses de manera tan profunda com proposaven. L'estudi sobre les nacions aparegudes amb la descolonització ens mostra com els elements clàssics en la configuració d'una nació —el territori, la llengua o la religió— no són sempre tan determinants i objectius en la creació de moviments nacionals. Aquests elements que les teories essencialistes —però també a la seua manera les etnosimbolistes— consideren «objectius», serien per a Eley i Grigor «estàtics», fet que els trauria importància en la configuració de la nació i els faria arribar a la conclusió que «en aquest sentit la nacionalitat es concep millor com un procés complex, desigual i impredecible, forjat a partir d'una interacció de fusió cultural i intervenció política concreta». És a dir, la nació seria una construcció cultural que va més enllà de la llengua, la història o la cultura d'una comunitat. Si no fos així, difícilment podríem entendre que en territoris tan diversos lingüísticament o culturalment com els africans o asiàtics, els col·lectius humans actuals s'autoreconeixen com a nacions. Des de l'antropologia, l'estudi d'Àfrica porta a parlar d'ètnies per a poder entendre'n la diversitat. Però, és clar, si ens endinsem en un àmbit d'estudi més polític del continent, la paraula *nació* pren força per a definir les diferents comunitats estructurades i reglades en l'actualitat com

a conseqüència, fonamentalment, de la descolonització i l'aparició d'unes elits intel·lectuals desplaçades i formades en la metròpoli. Perquè si alguna cosa va fer la Revolució Francesa fou secularitzar les comunitats lingüístiques i ètniques a Europa en primera instància i a la resta del món progressivament. És en aquest moment quan la nació passa a estructurar-se discursivament: nació és igual a narració. Els mateixos autors, però, adverteixen de l'absurditat que representa considerar només els elements «subjectius» com la base única de la construcció d'una nació o d'una cultura nacional, prescindint així dels elements que podríem considerar «objectius». Així, sense prescindir d'aquests darrers elements, el que s'ha d'evitar és caure en el parany de considerar-los com a ens «naturalitzats», essencials, d'existència prèvia a la nació, prefigurats objectivament al llarg de la història. És per això que de la mateixa manera que és indiscutible l'existència prèvia a la nació d'una sèrie d'elements, també ho és que discursivament és impossible separar la nacionalitat moderna del discurs del nacionalisme entès com un moviment també sorgit en la modernitat. Intel·lectuals, líders, discurs, processos de representació, gènere, eurocentrisme o exclusió de l'estranger, pel que fa al reconeixement dels drets, són fonamentals per a la construcció de les nacions en un món com el nostre que canvia molt ràpidament.

Però, potser la construcció del discurs nacional ha estat sempre lineal des de la caiguda de l'*Ancien Régime*? Les pàgines que Stefan Berger dedica a analitzar com s'ha escrit la història nacional a Alemanya, França, Itàlia i el Regne Unit des de 1945 demostra com, efectivament, la narració nacional ha canviat fins i tot en els estats-nació

més consolidats d'Europa. El text, publicat originalment en 2005 i titulat «Retorn al paradigma nacional? L'escriptura de la història nacional a Alemanya, Itàlia, França i el Regne Unit del 1945 al present», trenca amb el discurs que mantenia la idea que la II Guerra Mundial només havia afectat el discurs històric de la nació en estats com l'URSS, els EUA o el Japó. La influència de la guerra, però, afectà de ple la mitologia nacionalista francesa, britànica, italiana i, evidentment, alemanya. I en aquest darrer cas hem de parlar de dues narratives nacionals: la corresponent a la República Federal i la relativa a la República Democràtica. Però, fins i tot entre el 1945 i la caiguda del Mur, la narració històrica de la nació tampoc fou lineal i única sinó inspirada i condicionada a les diferents tradicions i cultures polítiques del país. Així, a pesar que tant a Itàlia com a França l'antifeixisme i la lluita contra l'ocupació nazi ocupà un paper central, el relat sobre com aquesta s'efectuà i quins en foren els vertaders protagonistes canviava depenent de l'eix esquerra-dreta. No era igual, doncs, la valoració que podien fer-ne els sectors conservadors francesos lligats al general De Gaulle que la del PCF. Tot plegat, a més, va estar condicionat a l'estatus que els historiadors tingueren en cadascun dels estats europeus i el paper que aquests jugaren voluntàriament en la construcció de les històries nacionals. En definitiva, si alguna cosa demostra el text de Berger és que en l'afany de construir la història a la carta que sol tenir el nacionalisme, certament la selecció d'uns fets i no altres o la valoració que d'uns mateixos esdeveniments pot arribar a fer una narració nacional depenent de la ideologia de qui l'escriu, reafirma aquesta idea constant que sobrevola tot el volum: la nació com a construcció humana.

Construir o desconstruir? Dues cares d'una mateixa moneda, d'una forma d'entendre la nació, la identitat i el nacionalisme a partir d'una forma d'anàlisi molt concreta: el constructivisme. L'article d'Umut Özkirimli, escrit en 2002, i que es pregunta «És la nació com una carxofa?», serveix per a posar els fonaments d'aquesta manera d'estudiar la nació i, sobretot, per a confrontar-la amb l'anomenada escola etnosimbolista que representa principalment Anthony Smith. Un dels primers elements que Özkirimli posa sobre la taula és que la principal diferència entre el constructivisme i l'etnosimbolisme és que el primer «fa ús dels mètodes i de les idees de la deconstrucció per analitzar les creences i pràctiques socials establertes no només per qüestionar-les, sinó també per transformar-les». En certa manera, recorda força a aquella clàssica crítica de Marx als filòsofs que fins aleshores s'havien dedicat únicament a interpretar el món. L'etnosimbolisme fa això, criticar les teories modernistes i postmodernistes amb elements més o menys encertats, però sense proposar unes alternatives clarament fermes i distants dels dos paradigmes criticats. La no discussió de determinades categories per part dels etnosimbolistes, com ara el «poble» o les «memòries col·lectives» fa que no es pregunten «quin poble» o «quina memòria» i això, sense voler-ho, els apropa a l'essencialisme i la naturalització de la nació enfront de la proposta constructivista. Perquè la voluntat i l'emoció són importants per a la construcció del discurs nacional, però la imaginació i el pensament també. Al cap i a la fi, creure que prèviament a l'existència de la nació existeixen una sèrie d'elements ètnics, simbòlics o lingüístics concrets no invalida la proposta constructivista, que el que fa és afirmar que aquestes bases «objectives» són

modelades, seleccionades i adaptades als interessos dels diferents grups que construeixen la narrativa nacional. En definitiva, per a Özkirimli, «els etnosimbolistes no són “nacionalistes retrospectius”, com altres crítics han subratllat, sinó “nacionalistes reticents”: no volen revelar el que senten, i ací està el problema». I la pregunta final és clara: és possible, com pretenen els etnosimbolistes, trobar una teoria totalitzadora que explique el paradigma nacional? La resposta també: no ho és perquè des d'una perspectiva constructivista cada nació parteix d'uns elements particulars que la fan única en la seua construcció. Això no vol dir que no puguem traçar fases —com va fer Hroch— o una sèrie de criteris que identifiquem com a comuns. Ara bé, voler explicar a partir d'un mateix paradigma la nació senegalesa i l'armènia és simplement impossible.

Arribats aquí el llibre aborda un dels temes més invocats els darrers anys i que més mal ús n'ha fet la política: l'existència de nacions cíviques i nacions ètniques. Habitualment l'autor més citat en referència a això és l'alemany Jürgen Habermas, però en l'article «El mite de l'estat cívic. Una anàlisi crítica de la teoria de Hans Kohn per entendre el nacionalisme», Taras Kuzio s'enfronta a la tasca de desconstruir i refutar les teories d'aquest filòsof i historiador. Fonamentalment la teoria de Kohn se centra a defensar un suposat origen cívic per al nacionalisme occidental en contraposició a l'origen ètnic del de l'Europa de l'est. Com demostra Kuzio, però, tal afirmació no sols no suporta el pes d'una anàlisi mínimament científica sinó que, a més a més, només serveix per a estigmatitzar uns nacionalismes enfront d'altres que són presentats com a democràtics. Les teories binàries normalment tendeixen a no solucionar els

problemes que estudien perquè la realitat és molt més multifactorial que com aquestes la presenten. En el cas de la proposta de Khon es parteix d'un problema d'inici que invalida la teoria: on comencen i acaben occident i orient? És Irlanda occident? I el seu nacionalisme és cívic o ètnic? És realment el nacionalisme francès, anglès o nord-americà tan cívic com se'ns presenta o tenen en origen i final uns clars components ètnics i essencialistes? El grau de selecció que desenvolupa Khon amb els exemples estudiats és una altra de les mancances de la seua teoria. I tot plegat només acaba servint una finalitat política molt concreta: positivitzar uns nacionalismes enfront d'uns altres idealitzant d'aquesta manera unes nacions davant la resta. L'homogeneïtzació cultural, la creació de mites i la construcció d'un relat nacional a la carta ha estat una constant dels estats cívics que defensa Khon, exactament igual que en els altres perquè, al cap i a la fi, tots els nacionalismes acaben garbellant la història al seu gust per expurgar allò que no interessa i apropiant-se d'allò altre que justifica la seua existència.

El darrer terreny en què s'endinsa el llibre és el cronològic, el paper que juga la temporalitat en la construcció de la nació. Moltes vegades en el debat polític determinats discursos intenten confrontar-se a «l'altre» a partir de la recerca d'una mena d'orígens gairebé immemorials. És un historicisme cronològic al qual estem més que acostumats per part del nacionalisme espanyol quan ressuscita als Reis Catòlics, el Cid Campeador o, fins i tot, Viriato. La temporalitat que tracta Tim Edensor en l'article «Reconsiderant les temporalitats nacionals», però, no és aquesta sinó aquella més ordinària, diària, banal, que diria Billing. El temps, la quotidianitat, els hàbits

i les rutines conflueixen en una mena de «sentit comú» nacional que s'estén per tota la geografia de l'estat-nació modern i ens normalitza unes construccions socials que ens passen totalment desapercebudes en el nostre dia a dia. Un català de Girona, en tant que ciutadà espanyol, té una rutina igual que la d'un veí de Madrid, Vigo o Sevilla. Un català de Perpinyà, en tant que ciutadà francès, manté uns hàbits i uns horaris laborals iguals que els d'un resident de Marsella, Lió o París. I aquestes maneres de fer són fonamentals per a la construcció d'un imaginari col·lectiu que es projecta a la resta d'iguals, als membres de la nació amb els quals acabem mantenint uns llaços de solidaritat que, contràriament, no veiem reflectits en gent que viu a molts menys quilòmetres de distància i amb els quals, fins i tot, històricament hem format una mateixa comunitat humana que ara es veu dividida per una frontera administrativa que rep la categoria de nacional. Perquè la nació es fa també a partir d'aquesta «sincronia nacional» que projecta una determinada identitat nacional en un espai-temps molt concret.

En definitiva, ens trobem davant del primer volum d'aquesta col·lecció que, tot i formar part del bloc d'autors modernistes, són crítics amb un paradigma que ha deixat d'estudiar determinats elements fonamentals per a entendre la construcció de les nacions i les identitats. El discurs fonamental del llibre és que seria impossible traçar una única teoria sobre les nacions que servís per a tot el món, posant així sobre la taula la idea que la diversitat és el punt central de la seua proposta epistemològica. Com en l'obra de Dalí, la nació és persistent com la memòria i igual d'elàstica que un formatge camembert que s'estira i s'escurça adaptant-se no sols a les neces-

sitats del nacionalisme que la imagina i construeix, sinó també als temps històrics. I aquesta és, segurament, la grandesa de la proposta nacional que continua sent molt més permanent del que molts es pensaven anys enrere. □

Boulez entre nosaltres (i ja era hora)

Guillem Calaforra

Per voluntat i per atzar.

Entrevistes amb Célestin Deliège

Pierre Boulez

Traducció de Vicent Minguet

184 pp., 2014, Barcelona, Riurau Editors

Imaginem que li preguntem, al lector d'aquesta recensió, si coneix algú que hagi llegit algun llibre de Pierre Boulez. Posem-nos en la tessitura més optimista, i imaginem que coneix una persona que va llegir fa temps *Puntos de referencia* –una mena d'antologia en castellà dels tres volums de *Points de repère*–, o potser *Pensar la música hoy*. Aquesta persona serà, amb un 90% (?) de probabilitats, un músic professional en actiu. En algun altre cas molt excepcional, o bé es tractarà d'una persona de cultura universitària (un professor d'estètica?) o bé haurà llegit algun llibre de Boulez en francès. La immensa, descoratjadora-

ment immensa majoria dels melòmans de casa nostra no ha llegit cap llibre de Boulez, ni en castellà, ni en francès, ni en cap altre idioma. Buscar les causes d'aquest fet ens podria portar a molts temes connectats, i el més rellevant no és, al meu parer, el fet que Boulez sigui un compositor de música *clàssica contemporània*.

Llíria presumeix des de fa anys de ser «la ciutat de la música», com moltes altres ciutats i pobles: fa ben pocs anys que un polític local pretenia aconseguir el mateix títol honorífic per a València. Precisament per a València! Permeteu-me, benvolgut lector, que expliqui una anècdota personal. Vaig estar present en el primer concert (crec que va ser el primer) que va fer Pierre Boulez a València, ciutat de la música. La televisió regional, aquesta que ara ens volen fer creure que era un referent nacional, va informar *magníficament* sobre aquell fet, tot descobrint als seus espectadors el secret més ben guardat d'aquell músic, i la seva característica fonamental: que dirigeix sense batuta. A mesura que avançava el concert, Boulez, un dels músics més grans de tot el segle XX, un dels millors directors del món, es va quedar amb dues dotzenes d'oïdors i la magnífica música de Schönberg; al final del concert vam passar deu minuts aplaudint un escenari buit, per la banda dels músics i per totes les altres bandes. L'any següent, Boulez va tornar, i un telèfon mòbil sonà per degollar a sang freda els silencis i *pianíssim* de la *Segona cantata* de Webern; l'Ensemble Intercontemporain, mentre demostrava ser el millor conjunt instrumental del seu estil arreu del món mundial, observava de cua d'ull la rècua d'abonats abandonadors que se n'anaven ostentosa-ment del Palau de la Música. Les portes, que normalment no fan soroll, aquell dia